

Mirjana Gross

Starčevićansko nadahnuće u djelima Ante Kovačića*

* Tekst Mirjane Gross „Starčevićansko nadahnuće u djelima Ante Kovačića“, proizašao iz izlaganja na znanstvenom skupu „Ante Kovačić – život i djelo“ održanom u Zaprešiću 28. siječnja 2005, ostao je u rukopisu, budući da zbornik radova nije u međuvremenu tiskan. O mogućnostima njegova objavljivanja na nekom drugom mjestu već je svojevremeno bilo riječi u razgovorima s profesoricom Gross, stoga smo smatrali prikladnim da upravo povodom prve godišnjice profesoričine smrti taj tekst najprije objavimo 23. srpnja 2013. na portalu historiografija.hr i zatim u časopisu *Pro tempore* (u sklopu priloga o profesorici Gross i profesorima Šidaku i Lovrenčiću)

te ga tako pridružimo njezinom historiografskom opusu i time još jednom podsjetimo na djelo istaknute povjesničarke Mirjane Gross (22. svibnja 1922 – 23. srpnja 2012). Objavljeni tekst s obzirom na cjelinu toga opusa predstavlja jedini rad o pravaštvu nastao nakon opsežne knjige *Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret* iz 2000. godine, kao sinteze četrdesetogodišnjeg bavljenja pravaštvom, ostajući ujedno i posljednjim prilogom M. Gross o pravaštvu. Osim kao pravaški dio opusa, tekst o devetnaestostoljetnom književniku Anti Kovačiću nastavak je dotadašnjih istraživanja M. Gross o prisutnosti ideologije u književnosti i kulturi, u sklopu njezinih nastojanja da obrada što sveobuhvatnijeg

društvenog razvoja uključi i kulturu i ne sveđe ju samo na izdvojeni dodatak dominantnom prikazu političkih i socio-ekonomskih procesa. Kako je historiografsko proučavanje književnosti i kulture moguće usmjeriti prema raznim istraživačkim pravcima, tekst M. Gross o književniku A. Kovačiću – pored toga što potiče na ocjenu dosega njezinog bavljenja realizacijom ideologije u književnosti i kulturi 19. stoljeća – pruža i jedno od polazišta za raspravu o tome na koje bi sve načine povjesničari i povjesničarke mogli pristupati suvremenoj analizi književnosti i kulture kao povijesnih i društvenih fenomena. (Branimir Janković)

Pod utjecajem europskoga duhovnoga kretanja i hrvatskoga iskustva, Ante Starčević formulira razmjerno čvrst ideološki sustav koji obuhvaća učenje o državi, društvu, pojedincu i naciji. Hrvatski narod ima povijesno-državno i prirodno pravo na samostalnu hrvatsku državu. Hrvatska nema ništa zajedničko s Austrijom i Ugarskom osim kralja pa je zato njen položaj u okviru Habsburške monarhije drsko i golo nasilje. Zato bi hrvatski narod mora prekinuti s vjerolomnom dinastijom koja bezobzirno krši „ugovor“ s hrvatskim „političkim“ narodom. Po prošlosti suveren i ponosan hrvatski narod ne smije biti ničiji podanik nego gospodar svoje sudbine. Samostalna hrvatska država Starčeviću je prostor usavršavanja ljudskih osobina pa se mora temeljiti na pravednom dostojanstvenom društvu koje odgovara ljudskoj prirodi i suverenom narodu. Odlučno se protivi učenju da vladar nije postavljen voljom naroda nego Božjom milošću. U Starčevića je snažna antifeudalna kritika i staleško mu je društvo prije 1848. u cjelini nemoralno i pogubno. On naime zastupa jednakost građana pred zakonom, isključenje diskriminacije utemeljene u staleškom društvu, tj. osiguranje prava zajamčenih ustavom za sve građane jednako. Starčević posebno utječe na Kovačića svojom grubom i bijesnom osudom društva liberalnoga kapitalizma koje ne uvažava načelo općega dobra i moralne vrijednosti zajednice nego samo sebične interese bogatih i moćnih i njihove svite. Zato se žestoko protivi normama ponašanja u mladom hrvatskome građanskom društvu.

Kao stvaratelj sveobuhvatnoga ideološkoga sustava, Starčević predlaže pristalicama fundamentalna etička pravila s jasnim kriterijem što je dobro a što zlo. Uvjeren je da propovijeda apsolutnu istinu i nepobitnu spoznaju pravde. Prema tome, svi oni „drugi“, koji ne prihvaćaju njegov nauk, pripadaju lažnome svijetu, nemaju ili ne upotrebljavaju um i zato ne mogu, a i ne žele, razlikovati dobro od zla. Prije svega, prevlast tuđinaca i njihovih hrvatskih pomagača izopačila je ljudsku narav Hrvata koji su skloni jedno misliti a drugo raditi i ne razlikuju bitno pod površnoga. U vezi s padom svih vrednota i s premoći novca, Hrvati u suvremenom društvu mogu postići ostvarenje svojih osobnih želja samo mitom, silom ili glasnim odobravanjem onoga što im moćni naređuju.

Starčevićeva se retorika dakle temelji na potpunoj negaciji cijeloga moralnoga, političkoga, gospodarskoga i kulturnoga ustroja. Za sve to zlo kriva je Habsburška monarhija kao takova a ne samo dualizam kao ustroj koji osigurava prevlast njemačkih Austrijanaca i Mađara nad drugim narodima. Zato se poželjan identitet i moral većine Hrvata može oblikovati tek u samostalnoj hrvatskoj državi koja će poštovati neotuđiva prava hrvatskoga naroda i pojedinih građana na slobodu, sigurnost i sretan život a stvorit će se društvo u kojem će bogati i siromašni slijediti iste moralne norme. Prema Starčevićevu učenju svaka politička akcija prije stvaranja samostalne hrvatske države je krajnje nemoralna i pogubna jer je „despotska“ Habsburška monarhija i njena dinastija stoljećima tlačila hrvatski narod i ne priznaje mu državno i prirodno pravo na vlastitu državu. Genij hrvatskoga naroda, nekada gospodujućega na južnoslavenskom prostoru, koji je stvorio veličanstvenu prošlost, sada je žrtva dvostrukoga pritiska njemačke Austrije i Mađara i njihovih pomagača, tj. i onih koji se oportunistički prilagođuju i onih koji vode opozicijsku politiku.

Svoje unaprijed zamišljene predodžbe Starčević opravdava određenim vide-njem slavne hrvatske prošlosti. Otpor protiv mrskog tuđinca zahtijeva jasnu osudu pokoravanja tome zlu u prošlosti i sadašnjosti. Uglavnom, Starčević želi uvjeriti svoje

pristalice da pravac prema samostalnoj hrvatskoj državi u skladu s duhom hrvatskoga naroda skreće samo Austrija i njeni sužnji u Hrvata koji nemaju ljudsku narav. Uvjeren je da je njegovo učenje sinteza duha hrvatskoga naroda, a ta je isključivost omogućavala njegovoj doktrini poticanje volje, mašte, strastvenih osjećaja, stvaranje mitova i nacionalnoga katekizma. Svi ti Starčevići poticaji odrazili su se u jeziku svakodnevnoga života karakterističnom „stekliškom“ (bijesnom) i strasnom bukom mnogih mladih ljudi.¹

Kada je riječ o „prijevodu“ Starčevićeve ideologije na jezik književnosti, treba najprije uočiti da ona nije medij koji bi mogao interpretirati cjelovit ideološki sustav. Književnik ilustrira povijesne ili suvremene pojave te ideologije preko doživljaja i duhovnoga stanja svojih junaka i junakinja te pojedinih događaja i pri tom bira one komponente koje su najbliže njegovu životnom iskustvu. Kovačić ne komentira neke bitne sastavne dijelove Starčevićeve ideologije. Kada bi njegovi junaci govorili, makar samo aluzijama, o samostalnoj hrvatskoj državi, o pseudoustavnom sustavu Habsburške monarhije, o nužnosti ustavnoga i demokratskoga uređenja, njegova bi djela postala žrtve cenzure. Preostaje zapravo ono što mu najbolje odgovara, i što radi s najvećom strašću, naime satirička apsolutizacija suvremenoga društvenoga zla. Pravaški književnik i intelektualac više je nego drugi u opasnosti od cenzure i njenih posljedica: sudskoga procesa a i gubitka egzistencije. Zato mnogi mladići kada svrše studij napuštaju pravaštvo. Stranka prava je naime „ljeвица“ u Hrvatskome saboru, ona je „veleizdajnička“. Ne samo da Starčević okrivljuje habsburšku dinastiju za zlo koje je stoljećima nanosila hrvatskome narodu nego ne krije ni svoju želju da ona propadne. Očekuje oslobođenje Hrvatske najprije od Francuske, a kasnije od Rusije. Vrijeme banova Ladislava Pejačevića i Khuena-Héderváryja, kada Kovačić piše kao starčevićanac, doba je uzleta pravaškoga pokreta ali ujedno i njegova progona. Zato Kovačić mora biti oprezan.

On udahnjuje život Starčevićim ideološkim stereotipima jer su njegovi junaci i junakinje nositelji i nositeljice osobina koje Starčević pripisuje iskvarenim i razvratnim višim slojevima društva a donekle i naivnom, zaostalom seljaštvu. Iako Starčević ponekad zdvaja jer mu se čini da njegovo učenje nema uspjeha, on u svojim pristalicama izaziva nadu u svijetlu budućnost samostalne hrvatske države i ponos na slavnu prošlost hrvatskoga naroda. Bez toga, sama sadašnjost hrvatskoga naroda je beznadna i stravična jer je, prema Starčeviću, njemačka Austrija apsolutno zlo ne samo zbog pretvaranja Hrvata od nekada gospodujućega u sužanjski narod nego i s obzirom na sprečavanje općeljudskih, moralnih te demokratskih normi u europskim razmjerima. Takvog zla nema nigdje pa je, prema Starčeviću, i Turska neusporedivo bolja. (Zato je protivnik bosansko-hercegovačkoga ustanka.) Kovačić se dakle bez nade usredotočuje na hrvatsko društvo kao proizvod toga strašnoga zla. Kod njega jedva ima „stekliša“ koji u Starčevića jesu ili bi trebali biti obrazovani, umni učitelji hrvatskoga naroda, dakle nositelji nade. Zato su neki autori proglasili Kovačićev opis zbilje pesimističkim i fatalističkim.

Starčević je svojom ideologijom reagirao na postojeće, za mnoge teško podnošljivo, društveno i političko stanje nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. pa je zato naišao na odziv kod mladih ljudi. Kovačić je već prije nego što ga je obuhvatio „stekliški“ bijes posjedovao podlogu za prihvaćanje Starčevićevog nauka. No izravni

dodir s njime i upoznavanje njegovih spisa izazvali su u Kovačića intenzitet, zagriženost i želju za propagandom Starčevićeva nauka putem kritike hrvatskoga društva. Objavljujući u *Primorcu*, organu dr. Milana Makanca, Kovačić je zacijelo i prije svoga zanosna Starčevićem odobravao Makančevu osudu revizije nagodbe 1873. i mržnju protiv onih istaknutih pripadnika Narodne stranke koji su je odobrili.² Na Kovačićevu sklonost prema žestokoj i bijesnoj osudi građanstva, plemstva i pojedinaca, pogotovo iz Narodne stranke, zacijelo je utjecala negativna kritika njegova književnoga rada a i ogorčen odziv okoline na njegovu totalnu osudu hrvatskoga društva.

Kovačićev interes i osjećaj za seljaštvo ima izvor u njegovu porijeklu te djetinjstvu u vrijeme apsolutističkoga režima pedesetih godina kada su se postupno sređivali zemljišno-posjedovni odnosi između bivših feudalnih vlasnika zemljišta i njihovih kmetova.³ Kovačić je izravno doživio taj veliki društveni preokret. Seljaci sada postaju vlasnici određenoga dijela zemljišta, koje su dotada obrađivali kao kmetovi, a u novim društveno-posjedovnim odnosima teško se snalaze zbog oštro suprotstavljenih interesa između njih i bivših feudalaca – aristokracije i plemstva. Taj preokret izaziva promjenu mentaliteta u seljaka o kojoj Kovačić dijelom i svjedoči gledajući na te velike preobrazbe očima zagorskoga seljaka kojemu su „gospoda“ i seljaci kao vatra i voda. On drži da je „kmetški stališ“ zdrav i jedar puk a da su aristokracija ali i građanstvo krajnje pokvareni. Pod Starčevićevim utjecajem on traži loše osobine i u seljaka koje u njih doduše nisu iskonske nego ucijepljene od gospode. Kovačić se i prije nadahnua Starčevićevim naukom pita je li blagodat za seljačkoga sina da postane gospodin, ali tek pod njegovim utjecajem odgovara da je to apsolutno zlo jer seljački sin kao „gospodin“ postaje žrtva pokvarenosti, izopačenosti, izdajstva domovine.

Kovačić mrzi Nijemce i prije svoga oduševljenja Starčevićem. Razdoblje neoapsolutizma (1850-1860) s germanizacijskom politikom bečkoga središta ostavilo je traga u protunjemačkim osjećajima mnogih obrazovanijih Hrvata.⁴ Kovačić je zato sklon prihvatiti Starčevićeve tvrdnje o zlokobnoj njemačkoj civilizaciji koja ne posjeduje nikakve vrednote. Valja reći da nije tek Starčević pretvorio Kovačića u Hrvata s naglašenim nacionalnim osjećajem. Kovačićeva hrvatska svijest oblikovala se prije. Naime pedesetih je godina počeo prodor hrvatskoga imena i njegovo isticanje nasuprot ilirizmu i Karadžićevoj srpskoj ideologiji s jedne strane od Ante Starčevića a s druge strane od pobornika jugoslavizma. Tako Kovačić sa svojim pripovijestima izlazi pred hrvatski narod u nadi da će Hrvati i Hrvatice poduprijeti njegov trud da im vjerno naslika stari i novi svijet, tj. onaj prije i nakon 1848. Dakako da takva slika znači u Kovačića društvenu kritiku.

Poznato je da je ideološka propaganda grupe mladića koja se šezdesetih godina okupljala oko Starčevića i Kvaternika, a nazivala se Strankom prava, bila onemogućena nakon Kvaternikove bune u Rakovici 1871. Ogorčeni Starčević sasvim se povukao ali neki su mladići unatoč tome održavali njegovu „vatra“. Pogotovo nakon osnivanja Sveučilišta 1874. stvorili su se uvjeti za obnovu pravaštva jednim dijelom u studentskom „naučno-zabavnom“ društvu „Hrvatski dom“ sa zadatkom „duševne naobrazbe“ uz isključenje političke aktivnosti. Već je prvi svezak zabavnika *Hrvatski dom* (1876) u povodu 800. godišnjice krunidbe kralja Zvonimira izazvao službenu osudu zbog „suviše“ hrvatskoga duha, a među mladim piscima isticao se Ante Kovačić. Ujesen 1877, dakle prije nego što je Kovačić (1878) diplomirao, došlo je u Društvu do prvih

trzavica između pravaša i štrosmajerovaca. No sve do početka izlaženja pravaškoga organa *Sloboda* mnogi se mladići nisu mogli opredijeliti. Njima je vjerojatno pripadao i Kovačić.⁵ U svojoj polemici s J. F. Jorgovanićem zbog loše kritike *Barunićine ljubavi* u proljeće 1878. Kovačić još kaže da kao đak ne pripada ni jednoj stranci.

Prvoga rujna 1878, tj. neposredno nakon okupacije Bosne i Hercegovine, pojavila se na Sušaku pravaška *Sloboda* a pogotovo je Starčevićeva saborska adresa od 14-15. listopada 1878. sustavno izložila njegov nauk. Dotada Starčevićevi spisi nisu bili toliko poznati pa su se među potencijalnim mladim pravašima i kolebljivim nezadovoljnicima prenosile različite predodžbe. No sada je Starčević jasno izložio svoju poruku i to upravo u vrijeme kada je tijekom Mažuranićeva banovanja postalo jasno da mađarska vlada postupa s hrvatskom autonomijom (utemeljenom nagodbom 1868. i njenom revizijom 1873) kao s uskom pokrajinskom autonomijom koju ona mora još sužavati i u cijelosti nadzirati isključivo u skladu sa svojim vlastitim interesima.⁶ To je bio jedan od glavnih razloga da je pravaštvo buknuo kao žesto odgovor u „stekliškom“ obliku i kao masovni pokret koji je upravo za Kovačićeve književne djelatnosti nosio do 1887. „veleizdajnički“ pečat. Kao i drugi mladi ljudi i Kovačić negdje početkom 1879. postaje oduševljen i zagrižen pristalica Ante Starčevića i nalazi se među brojnim posjetiteljima koje Starčević u neposrednom kontaktu izvanredno impresionira snagom uvjerenja, originalnošću, ciničnom satirama, upornošću i zanesenošću.⁷

U Kovačićevom se književnom djelu uglavnom nije izrazilo Starčevićovo izlaganje u spomenutoj adresi. Njegovo su nadahnuće *Pisma Magjarolacah* (28 pisama) objavljivana u pravaškom tisku prije Rakovice (1871) i prvi put cjelovito izdana 1879, tj. na početku pravaškoga pokreta.⁸ Žučnom, grubom „stekliškom“ satirama Starčević je u *Pismima* želio šibati zlo u hrvatskome društvu. Baratanjem izmišljenim situacijama i osobama koje su trebale predočiti bit sužanjskoga položaja hrvatskoga naroda, njegova se osobnost nametala čitateljima snažnije nego u ozbiljnim spisima u kojima je također bilo mnogo satire. *Pisma* dakako nose pečat svoga vremena kada su psovački napadi na tada opozicijsku Narodnu stranku (jer je priznala zajedničke poslove Hrvatske s Habsburškom monarhijom) odgovarali Rauchovu režimu što ga tadašnji pravaški tisak nije mogao napadati. No Narodna stranka i Neodvisna narodna stranka (koja se od nje odvojila 1880. i prešla u opoziciju protiv Nagodbe) ostaju u prvim godinama pravaškoga pokreta (nakon 1878) osnovni cilj „stekliških“ napada samo što sada pravaši osuđuju dualistički ustroj Monarhije što Starčević u *Pismima* nije radio.

„Slavoserbi“ ili „magjarolci“ („slavoserb“ je kovanica od pojmova *sclavus* i *servus* a „magjarolac“ je ropski podanik Mađara i Tirolaca-Nijemaca) su identificirani s pripadnicima Narodne stranke kao podljudima sužanjske naravi koji nisu postigli niti stupanj životinje. U tobožnjim razgovorima „stekliša“ i „slavoserba“ Starčević tumači svoju ideologiju. Ovi prvi su razumni, mnogo čitaju i razmišljaju, ulaze „u naravu stvari“ a željeli bi „posteklišiti“ hrvatski narod. Nasuprot njima Starčević ismijava i psuje „slavoserbe“ kao budale, prevrtljivce i podlace bez vlastitih misli koji stalno mijenjaju svoja gledišta. Ali uvijek slušaju svoje „ravnateljstvo“ (vodstvo Narodne stranke) i „ravnateljstvo ravnateljstva“ (bečko središte). Svaka je baba pametnija od pripadnika njihove Jugoslavenske akademije. Uostalom Jugoslavenska akademija je „slavoserbska“ tvorevina Austrije na zator hrvatskoga naroda i Starčević nastoji ismijati neznalice koji žele biti učenjaci.⁹

Prema Starčeviću hrvatski je narod bio stoljećima varan i tlačen od vlastitih sinova i ne razlikuje dobro do zla jer štuje one koji ga tlače. Zato ga treba osvijestiti najprije „skidanjem krinki“ njegovim zlokobnim predvodnicima jer oni varaju „prostotu“ izjavama da se zalažu za hrvatstvo dok im je glavni cilj uništiti Hrvate kao narod po zapovijedi Austrije. Prema tome društveno-politički položaj hrvatskoga naroda potječe isključivo iz izdajničko-životinjske naravi vođa kao što je prije svih Strossmayer. Zlokobna Austrija ne bi mogla toliko nauditi Hrvatima da nema te sužanjske pomagače. Oni nisu u stanju ništa drugo nego klanjati se do crne zemlje i dublje a njihov je pozdrav: „il u vatru il u vodu“ (tj. ili pod Beč ili pod Peštu) odnosno „na zapoved“.

U *Pismima* i u drugim spisima Starčević daje poraznu ocjenu svim hrvatskim društvenim slojevima: plemstvu, građanstvu i njegovoj inteligenciji koja nadmašuje sve u zloći. On negativno ocjenjuje sve elemente hrvatske građanske kulture. Ogorčen što njegovo učenje nije nigdje imalo pristupa, on je odgoj, naobrazbu i recepciju znanosti od pučkih škola pa preko gimnazija te Sveučilišta do Jugoslavenske akademije prikazivao isključivo kao „slavoserbsko“ kvarenje mladića i hrvatskoga naroda uopće. Samo neizravnim putem pravaštvo se moglo uključiti preko mladih učitelja i đaka u te ustanove, osim dakako Jugoslavenske akademije. Starčević se osjećajno poistovjetio sa seljaštvom koje je njemu jedino prijemljivo za dobro i uzvišeno ali to paralizira njegova neukost i potlačenost. Narod više drži do tuđinaca nego do svojih sinova jer nema vlastitu volju. Zato Starčević u jednom trenutku očaja priznaje da ne očekuje ništa od hrvatskoga naroda i da će biti dobro ako za praunuka bude pedeset „muževah“ zauzetih za dobro naroda.

Kada sinovi „negospode“ (seljaka, zanatlija, maloga građanstva uopće) dobiju činovničku službu odmah „zabace, preziru, mrze, psuju svoje rođake i iste roditelje, i stide ih se“ dok se Starčević nada da će u samostalnoj hrvatskoj državi živjeti „srećna gospoda uz „srećnu negospodu“. Ipak vjeruje da će seljaštvo, više osjećajno nego razumski, prihvatiti njegovu „vatru“ kada mu Stranka prava skine s grbače „slavoserbe“ i tuđince. Pravaška inteligencija će ga odgojiti. Starčević slika ljudske slabosti i njihov oblik u nerazvijenome građanskom društvu ali najgora moralna izopačenja njemu su isključivo hrvatske pojave. Zato je i Kovačić tako ogorčen i strastveno šiba poroke svojih junaka i junakinja prikazujući ih u starčevićanskome duhu kao posebno hrvatske.

Starčević osuđuje i katoličke svećenike kao „slavoserbe“ i „praktičnike“ koji drže da je nužna politička praksa a ne Starčevićeva osuda sudjelovanja Hrvata u političkom životu dok postoji Habsburška monarhija. Starčević im predbacuje da koriste vjeru za „obsjeniti prostotu“ dijelom i zato što neki do njih pristaju uz Strossmayera. No mlađi svećenici su osamdesetih godina počeli pristupati Stranci prava. U Kovačića ne možemo naći takve tvrdnje jer ih možda nije prihvaćao ili se nije htio zamjeriti svećenstvu, no on sudjeluje u psovanju biskupa Strossmayera jer je on glavna Starčevićeva meta. „Joza naški“, tj. Strossmayer, kojega je Starčević, uz ostalo i zbog njegova nje-mačkoga porijekla, proglašava trećim najvećim zlotvorom hrvatskoga naroda nakon Nikole Šubića Zrinskoga i Jelačića. On je za Starčevića budalasta i pokvarena kultura Austrije. Nepodnošljivo mu je da se Strossmayer svuda slavi kao „pervi sin domovine“ a za njime po zlu slijedi „Ivša naški“, tj. Mažuranić.¹⁰ Starčević bijesno nastoji što više ocrniti Strossmayerovo mecenatstvo izjavama da on troši novac „samo na nesreću i za sramotu naroda“ (tj. za narodne zavode te kulturne i političke akcije koje su u

skladu s njegovim pomaganjem hrvatske kulture viđene u duhu njegove jugoslavenske ideologije) a izdaje se za „dobročinitelja“ naroda.

U *Pismima Magjarolacah* su „slavoserbi“ samo pripadnici Narodne stranke što je odgovaralo Starčevićim interesima u doba njihova objavljivanja do 1871. No kasnije on ih je pronalazio među političkim činiteljima i društvenim pojavama i u drugih naroda pogotovo kod Francuza i Rusa i dakako Srba. Iako ih „slavoserbi“ sprečavaju u napretku prema nacionalnoj slobodi i pravednom društvu svi narodi imaju, prema Starčeviću, zdrave jezgre. Jedino Nijemci su iskonski „slavoserbi“ kao nositelji najgorih ljudskih mana i kao neznatan narod s kukavnom književnošću i on bi volio loviti buhe nego baviti se njome.

Starčević je uvjeren da su svi južni Slaveni osim Bugara (u koje računa i Makedonce) Hrvati. Njihovi „slavoserbi“ im onemogućavaju da se tako osjećaju. On je protivnik svake opozicijske političke akcije i zato što se ova kreće na temelju tradicionalne hrvatske autonomije, tj. hrvatskoga državnog prava Trojedne kraljevine, koja prema Starčeviću predstavlja samo tri „pernjka“ velike Hrvatske.

Kada je riječ o utjecaju Starčevića na Kovačića valja obratiti pažnju ilirizmu. Bivši ilirci i njihovi mlađi sljedbenici pedesetih su se godina složno odricali ilirskoga imena i njegova sadržaja: razmjerno krutoga izjednačavanja pri usmjerenju prema jedinstvenoj južnoslavenskoj kulturi (ali bez nametanja tradicije bilo kojega „rodoslovnoga“ imena) te upotrebe ilirskoga imena i onda kada se radilo samo o hrvatskom području ili hrvatskoj kulturi. Dok su pobornici jugoslavizma doduše držali da je nekadašnja „firma“ ilirstva bila „neistinita“ ali u svoje vrijeme „hvale vrijedna“, da je to dakle bio hrvatski narodni preporod, dotle je Starčević prokleo ilirizam. Pogotovo je odbacio njegov južnoslavenski i slavenski okvir jer je on pod hrvatskim imenom obuhvaćao i ostale južnoslavenske narode.¹¹

Kovačićeve su razvratne fatalne žene, štoviše i ubojice, posljedica njegove intime ali on pri tom u mnogome slijedi Starčevićeve impulse. Ovome su naime građanske i plemićke žene važna karika u općem razvratu s kojim „slavoserbi“ upropaštavaju hrvatski narod. U *Pismima* kaže: „Žene nisu za drugo van za naslade svakojake. Tako je žena najtežje breme, najveće zlo na vratu, a moći ju je imati i bez ženitbe.“ I kada se žena udaje želi ljubavnike a djeca su joj prokletstvo i teret.¹² U svom ogorčenju na hrvatsko „bolje“ društvo i njegovo njemčarenje, on posebno optužuje žene jer su nesposobne da odgoje djecu u hrvatskome duhu.

Starčevićev utjecaj na Kovačića je dvostruk. Najprije Kovačić oponaša ili nastavlja *Pisma Magjarolacah* a zatim u svoje pričanje sa zapletima u većoj ili manjoj mjeri umeće Starčevićeve tvrdnje i viđenja. Prvoj vrsti pripadaju prije svega pamfleti *Iz Bombaja* (1879, 1880, 1884) i stihovi. Kovačićeva sklonost prema starčevićanskoj žučnoj osudi društveno-političke zbilje već se vidi prije njegova izravnoga propagiranja Starčevićevih teza.¹³ No tek nakon izlaska sabranih *Pisama* (1879) pokazuje svoju sposobnost oponašanja „Staroga“. U *Pismima Magjarolacah* razgovaraju „slavoserbi – magjarolci“, nositelji svih budalaština, opačina, apsurdna i neljudskih osobina koje Starčević pripisuje onima koji nisu pravaši. „Slavoserbi“ pri tom psuju „steklišće“ ali na način koji pokazuje da je „stekliška“ gruba i bučna kritika opravdana, neophodna i moralna. U skladu s time u Kovačića pripovijeda „učenjak“ iz Bombaja koji „bombastičnim“ načinom hvali sve u Starčevića proglašene nakazne strane „Jugoslavije“,

Jugoslavenske akademije, „Trojednice“ kao kćeri „Jugoslavije“, „našinstvo“. Ti budalasti zlotvori grde „stekliše“ kao nihiliste, socijaliste, komuniste, barbare ali je čitatelju jasno da ih optužuje za sve to samo zato što oni na svoj jezgrovit način uvijek govore istinu. Pogotovo se „Stari“, prvak „stekliša“, usred „jugoslavjanske Trojednice“ u „jugoslavjanskom trojedničkom ili srbohrvatskom parlamentu“ slavi kao narodni prorok. Pamflet *Iz Bombaja* je nastavak *Pisama* i zato što Kovačić karikira političke odnose koji su mnogo raznolikiji i bogatiji od onih koje je nekada šibao Starčević. Kovačić psuje nove ličnosti iz kulturnoga i političkoga života, pozivajući se na dnevne događaje. Uz ostalo osuđuje Kukuljevića i Račkoga koji upotrebljavajući izvore kao svjedočanstva prošlosti nisu pisali u duhu pravaškoga viđenja hrvatske prošlosti.¹⁴ No kao i u *Pismima* i u Kovačića je glavni negativac „mecena“ Strossmayer i „trojednička“ inteligencija kao budalasta „telegencija“. Nju optužuje da djeluje pod utjecajem tobožnje velike i moćne a stvarno bezvrijedne njemačke literature koja je mješavina ukradenih elemenata od drugih naroda. U tekstovima iz 1884. Kovačiću je meta nova opozicijska Neodvisna narodna stranka kojoj se uglavnom priklonio i Strossmayer.

Treba spomenuti da Kovačić nije nikada upotrijebio Starčevićev pojam „slavoserb“ ili „magjarolac“ ali je u pjesmi i prozi davao svojim ličnostima upravo one nakazne osobine koje im je Starčević pripisao i nesumnjivo je prihvaćao tu ideološku shemu. Na poseban način to je uradio nekim svojim stihovima u koje je zapravo sustavno pretočio Starčevićev stereotip o životinjskim osobinama „slavoserba“. Oni su, prema Starčeviću, iskvarene budale koje ne mogu imati svoje vlastito mišljenje pa ga neprekidno mijenjaju prema zapovijedima Austrije i vlastitim koristima. U jednoj takvoj Kovačićevoj pjesmi (*Kameleonu*, 1884) stoji: „U svietu tom si živ kameleon, / U tabor svaki vazda skočit sklon. (...) Kad budalasta snaga vojsku vodi, / Tad plakat tek je robkinji slobodi!“. Starčević tvrdi da njegovi protivnici proglašavaju maloumne i pokvarene osobe velikim ličnostima. Zato Kovačić u istoimenoj pjesmi vidi „velikog patuljka“ koji gramzi za kesom, tuđe mu je svako ljudsko čuvstvo, ne pozna nikakve moralne norme, ukratko on je sve samo ne čovjek. Starčevićeve izjave da „slavoserbi“ ne misle ni na što drugo nego na svoje „mešine“, Kovačić ilustrira odom „trbuhu“. Starčeviću su posebno opasne „sveznalice“, tj. pripadnici nepravaške i protupravaške inteligencije i članovi Jugoslavenske akademije. Oni su putovali stranim svijetom, pa se preko Beča vraćaju kući s prezirom na Hrvate, koji da su bez njih ništice, kako pjeva Kovačić.

„Mučenik“ je dakako seljak, uz ostalo i zato jer nema od čega plaćati „štibru“ gospodi koja ga pljačkaju. Tipičan simbol je i „pokorno kljuse“ jer ono već kod prvih udaraca svoga gospodara spušta glavu i podnosi sve muke. Nešto drugačija je „travestija“ posvećena „živim pokojnikom“, objavljena nakon pada bana Mažuranića gdje uz ostale psuje Strossmayera. S time je u vezi „travestija“ *Smrt babe Čengićkinje*, poruga najpoznatijega književnoga djela ilirizma te suvremenih političkih činitelja i Kovačićeva najpoznatija pjesma. Tako je Mažuranića već nazvao Starčević jer se nije mogao oduprijeti mađarskoj sili kao da je baba.¹⁵

U Kovačića nalazimo i pjesme u stilu pravaškoga nazdravičarstva. Davorija *Stranka prava* ispjevana je ujesen 1879. u vrijeme njegova prvoga oduševljenja za pravaštvo. Poziva hrvatske mučenike na noge jer će Stranka prava, a na čelu joj starac Ante, zaustaviti klete izdajnike. Hrvati već četiri vijeka pate. Na podli Beč digla su se dva junaka: Zrinski i Frankopan.¹⁶ Pjesnik se nada da će nestati tama koja se sada proteže

od hrvatskoga sinjega mora preko Balkana i da će Stranka prava vratiti Hrvatskoj staru slavu i slomiti izdajstvo i renegatstvo. Kovačić je pjevao i *Prvaku stranke prava Anti Starčeviću* zajedno s A. Harambašićem i J. Hranilovićem u povodu njegova šezdesetog imendana (1883). Starčević je spasio narodno ime i učinio Hrvate Hrvatima, strijelom je pogodio orla (Austriju) kada je ovaj stao čupati zdravo hrvatsko srce i pogubio Zrinskoga i Frankopana. Starčević je strah i trepet tiranina, šiba božja te grom nebeski šarenjacima i odmetnicima. Taj gigant svojom veličinom duha poučava mladost. Naposljetku Kovačić ima viziju u kojoj majka Hrvatska zove svoju djecu ali ona su uglavnom ludo roblje. Starčevićovo će ime živjeti dok bude i jednoga Hrvata. Stihovi su spjevani potpuno u duhu i na razini raširene pravaške propagande za puk kojoj je glavni sadržaj kult Ante Starčevića.

Jedna pjesma - alegorija *Petrovim štukam* izravni je komentar seljačkoj buni ujesen 1883. koju su pravaši odobravali a bila je uperena protiv mađarske prevlasti. Kovačić pjeva kako su seljaci, uz sjećanje na Gupca, slijedili „stekliške“ i utjerali strah u kosti azijskim Hunima. Nazdravlja „steklišima“ i „stricu“ na Uralu, tj. Rusiji i tako dijeli Starčevićovo oduševljenje za Rusiju koja će zaratiti s Habsburškom monarhijom i osloboditi Hrvatsku.

Slijedeći ličkoga seljaka Starčevića, zagorski seljak Kovačić na svoj način opisuje selo kao neku vrst izvora moralnih osobina društva ali se i ono kvari jer u novim društvenim uvjetima ne može ostati kakvo je dotada bilo niti napredovati kako bi to „stekliški“ novatori željeli. Rodna brda Ivica Kičmanovića u romanu *U Registraturi* (1888), brđansko siromaštvo, seljačke kolibice rastepene po brežuljcima, tj. potleušice sa sitnim prozorčićima kroz koje se može jedva proturiti pesnica, nepismeni otac „Zgubidan“, sve je to okružje u biti zdravoga ali zbog stoljetne potlačenosti neobrazovanoga i tragično zaostalog seljačkoga puka izloženoga velikim preokretima.

Glavna je tema što su „gospoda“ i kako da seljak postane „gospodin“. Budući da su uglavnom sva „gospoda“ zlokobni starčevićanski „slavoserbi“ taj je problem sam po sebi duboko tragičan i donekle ga ilustrira provalija između poštene seljačke kolibice i razvratne gospodske kuće. Pri tom valja imati na umu da Kovačić gleda pred sobom neizdiferencirano građansko društvo, koje se velikim dijelom oblikovalo za Mažuranićeva banovanja. Riječ je o „purgarskom“ sloju, koji gubi seljačku podlogu ali još nema građansku svijest niti mogućnost građanske egzistencije. To su njegova „gospoda“ u seljačkim gaćama i košulji koji se mogu obogatiti obrtom i trgovinom ali se time odnarođuju pa seljak-trgovac konjima Miha nosi na crkveni praznik mađarsko odijelo. Pri tom je takvim pojedincima glavni cilj postići bogatstvo ali samim tim doživljavaju moralnu propast. Drugi je način kako doći do gospodstva postati gospodski sluga, koji zna govoriti iskvašenim njemačkim jezikom, snosi ponižavajući ropski položaj a ipak se smatra gospodinom koji s visine svoga gospodskoga života prezire svoje seljačke rođake, glupe „mužeke“. Tako se ponaša „kumordinar Žorž“ i mislim da je on kao simbol sužanjskoga mentaliteta najkarakterističniji starčevićanski lik u Kovačića.

Starčevićovo bolno uvjerenje da ropski duh prodire i u stoljećima tlačen i „poživinčen“ seljački puk, Kovačić, uz ostalo, ilustrira prvobitnom željom Ivičina oca, seljaka u duši plemenitoga s malim ljudskim slabostima, da mu sin postane gospodski sluga. Kovačić posebno naglašava kako gospoda kvare i ruše sve oko sebe jer i sluge primaju navade velike gospode. On to podcrtava opisom razvrata i raskalašenosti

posluge u Žoržovoj družinskoj sobi. Naposljetku, treći je način da seljak postane gospodin školovanjem za svećenika, „fiškala“, suca, činovnika. Pri tom postoje dvije mogućnosti. Prva je da seljak u manjini slučajeva postigne nešto od toga ali samo ako postane potpuno sličan gospodi, da se naime klanja višem, da gazi niže, da laže i vara, da se ponaša kao budala a pravi se pametan, da izdaje svoj narod. Drugu sudbinu ima Ivica Kičmanović, koji nije „slavoserb“ jer i u tijeku svoga pogospođenja ne mijenja svoju ljudsku prirodu. No on se mora „udvospoliti“, tj. ostati kao žrtva pokvarene gospode visjeti između gospodina i seljaka, i zato mu život mora biti krajnje nesretan i isprazan. On štoviše nužno poprima negativne osobine birokrata od kojih seljak toliko pati. On je gubitnik u okružju „slavoserbske“ gospode i zato naposljetku mora poludjeti.

Kako je Starčeviću najveći zlotvor među „slavoserbima“ Strossmayer, nije slučaj da ga Kovačić pokušava opisati *U registraturi* kao simbol Sodome i Gomore koju gospoda šire oko sebe i u hrvatskome narodu uopće. Pri tom je naišao na poteškoće jer kako u romanu prikazati nakazne osobine jednoga biskupa a ne zamjeriti se svećenstvu. U tome Kovačić slijedi Starčevića i ne pomišlja na to da Strossmayer ni kao čovjek ni kao političar nimalo ne liči objektu Starčevićeva psovanja. Izlaz je Kovačiću da nacrti „lustrisimuša“ (illustrissimusa) kao nekakvoga debeloga, debilnoga i razvratnoga poluaristokrata koji podsjeća na Strossmayera po tome što ga „patuljasti velikani“, tj. članovi Jugoslavenske akademije, proglašavaju mecenom. Pri tom je razumljiva veza Kovačićeva junaka s Jugoslavenskom akademijom koju je Starčević u *Pismima* proglasio simbolom pokoravanja Austriji. Zato je u Kovačića spomenuta ličnost predsjednik Društva poniznosti i uztrpljivosti kojemu je svrha: podložnost, čedna književnost, podupiranje siromašnih i nemoćnih, te zaštita životinja! Taj razvratnik i pijanac, kojega Kovačić na razne načine pokušava prikazati smiješnom figurom, ima tupu glavu poput bukvina panja pa mu drugi sastavljaju govore za godišnje skupštine Društva poniznosti a on ih nije kadar niti pročitati. Govore mu piše i slavi ga pjesmama „prvi brbljavac svih lirika ovoga svijeta“ bivši „mužek“ Bombardirović, tj. pjesnik na ilirski način.¹⁷

Kovačić uvjerava čitatelja da porijeklo pokvarenosti gospode i gospođa, tj. njihova „slavoserbskoga“ duha u Starčevićevu smislu, može biti i u njihovu grješnom rođenju. Tako je „mecena“ nezakonito dijete jednoga velikaša i jedne krajnje raskalashene „Dalile“ a njegov je razbludni život posljedica materinske krvi. U fantastičnom grijehu rodila se i njegova kćerka, demonska žena, grješnica i ubojica Laura. Kovačić je ponešto kritičan i prema seljačkim ženama koje bi u zamjenu za lonce i tkanine (canjke) dale prodavaču sve što imaju u kući. (U Kovačićevo doba na selu je još postojala zamjena proizvoda umjesto kupnje novcem.) No predmet njegove strastvene mržnje jesu plemićke i građanske žene jer su mu ljubavni odnosi jedan od pokazatelja gospodske pokvarenosti. Ivka u *Zagorskom čudaku* (1878) kaže da će se ona, zbog iznevjerene ljubavi, osvetiti muškome rodu. Kovačić optužuje žene da odgajaju tuđe sužnje i da su jedva sposobne da svoju djecu zadahnu ponosom na pređe, hrvatsko državno pravo i na slavno hrvatsko ime. Ne ulazeći u Kovačićev opis njegovih razvratnih i zloćudnih junakinja, moram spomenuti da je on najbliži Starčevićevu negativnu odnosu prema ženama u nedovršenom romanu *Među žabari*. U Karlovcu „žabarske“ su žene „furije“ koje zapravo vladaju muškarcima, One ne žele biti majke niti dojiti djecu majčnim mlijekom jer bi ostarjele. Dijete daju na selo „dojkinjama“ kojima često ne plaćaju jer

novac troše na haljine, plesove i koncerte. Žabarčići i žabarčice dolaze u roditeljski dom tek kada poodrastu. Udate žene su lijene, nisu domačice, imaju ljubavnike velikim dijelom husarske časnike (Mađare) koje muževi podnose.

Ponekad su Kovačićeve zlokobne žene Njemice. On više puta psuje svoje junake jer drže da je njemački kulturan jezik. Mladi iz ionako močvarnih predjela Hrvatske idu na austrijska sveučilišta gdje piju iz još blatnije kaljuže. Kovačić slijedi Starčevića i u pojedinim aspektima njegove mržnje protiv Nijemaca. Tako je jednom prilikom rekao da Hrvati ne bi smjeli piti njemačko piće – pivo a Kovačić, uz ostalo, kaže u *Fiškalu* da je njemačka „pasmina“ još kukavnija od pive negoli po samoj naravi.

Kako je već rečeno Starčevićeva ideologija obuhvaća sva društvena i duhovna područja vidljiva suvremenima pa zato i Kovačić, ponekad usput, uključuje u svoj tekst brojna Starčevićeva viđenja. Tako se primjerice izražava negativno o dubrovačkom pjesništvu. Znatnu važnost pripisuje ilirizmu kao protivnom hrvatstvu a njegovi su nositelji uz ostalo budalasti pjesnici i pokvarenjaci. Valja istaknuti da je ilirizam 80-ih godina prošlost. Kovačić u *Fiškalu* (1882) posvećuje pažnju toj povijenoj pojavi vjerojatno kao odgovor drugom svesku Smičiklasove *Poviesti hrvatske* (1879) u kojoj on hvali „hrvatski narodni preporod“. Osim toga Smičiklas je u povodu 50. godišnjice prvih koraka ilirskoga pokreta (1880) napisao u *Obzoru* niz članaka koji se mogu smatrati načelnim za interpretaciju sa strane Jugoslavenske akademije.¹⁸ Kovačić u *Fiškalu* slijedi Starčevićovu mržnju protiv nekadašnjih iliraca i drži da je ilirstvo djetinjstvo Hrvata i da su oni u međuvremenu krenuli prema muževnosti.

Treba reći da Kovačić donekle podržava Starčevićeve stavove o židovima uz ostalo kao predstavnicima njemačko-mađarskoga tuđinstva. Starčević se 1883, u vezi s poznatim procesom za ritualno umorstvo u mađarskome Tisza-Eszlaru izjasnio protiv židova i njihova oslobađanja od krivnje u sudskom procesu. Poslije Kovačićeve smrti (1889) on je osudio davanje građanskih prava židovima u Francuskoj revoluciji. Kovačić je doduše izazivao otpor protiv židova u jednoj od važnih scena *U registraturi* kada se kupuje Ivičino odijelo kod pokvarenoga trgovca sa silnim skoro preko usta zavnutim „jevrejskim“ nosom, a usput i drugdje. No čini se da je odbacio mađarski antisemitizam kao politički pokret a njegov župnik poučava puk da židovi kao i kršćani vjeruju u jednoga Boga i štoviše da je Spasitelj bio njihova koljena. Zato ih treba trpjeti.¹⁹

Kovačićeva *Ladanjska sekta* (1880) s temom darvinističke i socijaldemokratske grupe na selu zacijelo nema Starčevićovo nadahnuće. Radnički a pogotovo socijaldemokratski pokret bio je u doba nastanka te novele u povojima ali su se neki mladi pravaši 1871. pokazali kao poštovatelji Pariške komune. Za Starčevića je socijaldemokratski pokret isključivo proizvod zlokobne njemačke politike a postao mu je tema tek nakon osnivanja II Internacionale u devedesetim godinama kada nastaju uvjeti za pojavu socijalne demokracije i u Hrvatskoj. Kovačić je zacijelo upozoren na Darwinovu teoriju jer je sedamdesetih godina bila predmet polemike i u Zagrebu. On sigurno nije bio pobornik tih struja ali je vjerojatno imao iskustvo sa strahom građanstva od spomenutih učenja i prenošenjem fantastičkih predodžbi o njima. Bio je satiričar pa je i ovom prilikom postupio kao u ostalim djelima, naime porugom budalaste i pokvarene „poluinteligencije“ i njene buke oko pojava o kojima nema ni pojma. To mu se možda činilo smiješnim pogotovo u vezi s tako „egzotičnim“ temama kao što su socijalna demokracija i darvinizam.

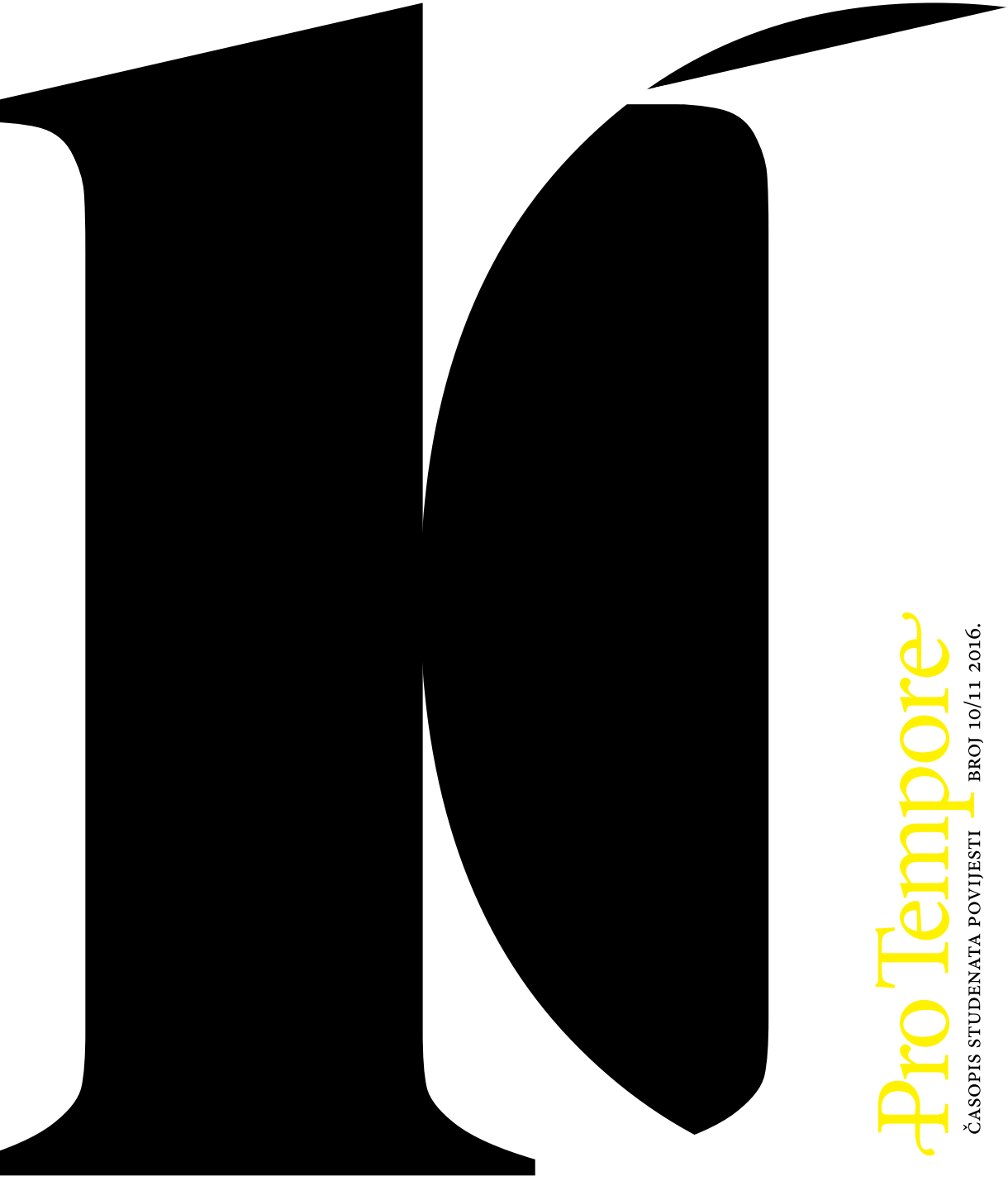
Starčevićovo viđenje kaosa u suvremenome hrvatskom društvu, jer se, prije svega, inteligencija ne odnosi razumno prema zbilji, Kovačić je ilustrirao razgovorima spisa *U registraturi* u kojima ni „stari“ ni mlađi „liberalci“ ne prolaze dobro. Oni su neznalice koje buče i prepiru se o stvarima o kojima nemaju obavijesti. Kao spisi tako i mali polutanski činovnički u pisarnici, koji ureduju polunjemački i poluhrvatski kako bi impresionirali seljake, još su jedan dokaz Starčevićeva učenja o sužanjskom mentalitetu. No dok se Starčević ipak nadao da će „stekliši“ kao nositelji njegova iskonskoga hrvatskoga gospodujućega duha možda uspjeti u budućnosti preporučiti hrvatski narod, Kovačić ne vidi izlaza. Zato je za njegov pristup zbilji logično da Ivica Kičmanović poludi i zapali registraturu i sebe. Na taj način nestaje registratura kao simbol pokvarenoga društva i pojedinac ljudske prirode koji mu se ne može oduprijeti.

Starčević je uvijek propovijedao da nastojanju oko preporoda hrvatskoga naroda na putu za samostalnu državu mora prethoditi borba protiv krajnje nemoralnosti hrvatskoga društva. Početak svemu je pri tom „skidanje krinki“ nepravaškim ili protupravaškim grupama i pojedincima kao krivcima za hrvatsko sužanjsvo i sljepilo puka. Po svom zagriženom „skidanju krinki“ u tom smislu Kovačić je bio pravi Starčevićev „stekliš“.

Bilješke:

- 1 Pokušaj sustavne analize Starčevićeve ideologije vidi u M. Gross, *Izvorno pravaštvo*, Zagreb 2000. O utjecaju pravaške ideologije na Kovačića piše Vinko Brešić, „Literatura kao ideologem“, *Umjetnost riječi*, god. XXXV, br. 1, 1991, str. 47-53.
- 2 Milan Makanec, *Moja izpovjed narodu*, Zagreb 1876. Valja istaknuti da se autor izričito ogradio od Starčevićeva učenja.
- 3 M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb 1985.
- 4 Isto
- 5 U nekim Kovačićevim ranim pripovijestima nalaze se opisi s kojima se Starčević ne bi složio. Primjerice Kovačić svojom *Miljenkom* (1876) slavi bosansko-hercegovački ustanak dok ga Starčević iste godine u svojoj *Pasmimi slavoserbskoj po Hrvatskoj* ogorčeno osuđuje kao djelo sužanjskih „slavoserba“ i mračne Austrije.
- 6 M. Gross – A. Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb 1992.
- 7 U svom romanu *U noći* (tj. u hrvatskoj noći), nekadašnji pristalica a sada protivnik pravaštva Đaski crta Starčevića u liku Pavla Bolića. Đalski ističe Starčeviću osobnu ulogu u osvajanju mladića, njegovu sposobnost da uvjeri slušatelja u nepobitnu logiku svojih misli, njegovu vještu dijalektiku u argumentaciji i osobni čar.
- 8 Starčevićevi spisi koji se nisu toliko odrazili u Kovačićevim djelima ali je njihovo poznavanje neminovno za ocjenu Starčevićeve nacionalno-integracijske ideologije jesu: *Bi li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu* (Zvekan 1867), zatim *Ime Serb* (1868) te *Pasmina slavoserbska po Hrvatskoj* (1876). Više puta izdavan je *Naputak* Stranci prava (1871) namijenjen kao pouka pravašima koji bi trebali služiti uzorom hrvatskome narodu. Od Kvaternikovih se spisa širilo jedino: *Iztočno pitanje i Hrvati* (1868) jer slavi veličanstvenu prošlost Hrvata kao „izabranoga“ naroda.
- 9 Stvarno je bečko središte stvaralo velike zapreke osnivanju Akademije a mađarska vlada njenu radu. M. Gross – A. Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 1992.
- 10 Starčević mrzi Nikolu Šubića Zrinskoga i Jelačića jer su se, kako tvrdi, borili za Austriju, a Strossmayera i Mažuranića baca u isti koš iako su oni bili politički protivnici. Historijska analiza pokazuje promašenost Starčevićevih tvrdnji da za traljavu Nagodbu zapravo nisu krivi Mađari nego Strossmayer. Da on nije priznao zajedničke poslove Hrvatske s Monarhijom, Mađari ne bi mogli provesti Nagodbu tvrdi Starčević. Stvarno Strossmayer je bio protivnik i Nagodbe i njezine revizije a povukao se iz političkoga života uopće. Hrvatsko-ugarska nagodba je dakako posljedica Austro-ugarske nagodbe, tj. kompromisa dinastije te mađarskih i njemačkoaustrijskih vladajućih krugova o podjeli prevlasti nad ostalim narodima Monarhije. M. Gross, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*, Zagreb 2004.

- 11 Dakako, nekada je i Starčević bio ilirac.
- 12 Hvaleći muslimane, on tvrdi da ih rese odlike koje kršćani nemaju. Oni naime nisu skloni luksuzu a pedeset „muhamedanskih gospodjah“ potroši manje na „dronjke“ nego jedna kršćanska „ženska“. No čini se da je Starčević imao drugačije mišljenje o radničkim ženama. Interpelirao je u Saboru prosvjedujući protiv nehigijenskih uvjeta radnica u tvornici papira u Rijeci.
- 13 Tako u proljeće 1878. grdi „peštanske stipendiste“, tj. zastupnike Hrvatskoga sabora u Ugarskome parlamentu.
- 14 O njima kao povjesničarima vidi: M. Gross, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*, 2004.
- 15 Krešimir Nemeč, „Književnost kao ideologija – ideologija kao književnost. Travestija ‘Smrt babe Čengičkinje’ Ante Kovačića“, *Forum*, god. XXX, br. 5-6, 1991, str. 569-579.
- 16 Mržnja protiv zlokobne Austrije našla je izraz prije svega u glavnome pravaškom mitu o mučenicima Petru Zrinskome i Franu Krsti Frankopanu, žrtvama despota Habsburgovaca. Kovačić je posvetio jednu pjesmu uspomeni na njihovo pogubljenje 30. travnja (1884).
- 17 Strossmayer nije bio predsjednik nego pokrovitelj Jugoslavenske akademije. Predsjednik je bio Rački, a njegovi govori na godišnjim skupštinama Akademije bili su uvijek solidno izrađena argumentacija različitih aspekata njegova ideološkoga sustava. No kada je izašao roman *U registraturi* on više nije bio predsjednik jer je vladar uskratio potvrdu njegova izbora, što baš ne govori za Starčevićeve tvrdnje o Jugoslavenskoj akademiji kao tvorevini Austrije. M. Gross, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*, 2004.
- 18 Uz velike poteškoće Jugoslavenska je akademija proslavila pedesetogodišnjicu ilirskoga pokreta (1885), dakle nakon izlaska *Fiškala*. Pečat svečanosti bio je govor Račkoga koji je nastojao opravdati Hrvatski narodni preporod kao neizbježnu pojavu, u skladu sa sličnim kretanjima u drugih naroda. Ta povijesna pojava dakle obilježava Hrvate kao kulturnar narod. M. Gross, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*, 2004, str. 362 i d.
- 19 Uz ostale crtice o praznovjerju u seljačkome životu, Kovačić priča u *Fiškalu* kako su seljaci nakon Elvirina umorstva Jelene govorili da ju je ubila židovka jer židovi pijuckršćansku krv.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI - BROJ 10/11 2016.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 10/11 2016.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti
Godina VIII, broj 10-11, 2016.

Glavni i odgovorni urednik

Tomislav Brandolica

Zamjenik glavnog urednika

Filip Šimetin Šegvić

Uredništvo

Tomislav Brandolica, Marta
Fiolić, Kristina Frančina, Marko
Lovrić, Valentina Nedeljko, Nikola
Seiwerth, Filip Šimetin Šegvić

Urednici pripravnici

Zvonimir Plavec, Vjenceslav
Rupčić, Porin Šćukanec Reznicek

Redakcija

Tomislav Brandolica, Marta Fiolić,
Kristina Frančina, Marko Lovrić,
Valentina Nedeljko, Zvonimir
Plavec, Vjenceslav Rupčić, Nikola
Seiwerth, Porin Šćukanec Reznicek,
Filip Šimetin Šegvić

Recenzenti

dr. sc. Damir Agičić
dr. sc. Ivo Banac
dr. sc. Tomislav Galović
dr. sc. Ivo Goldstein
dr. sc. Iskra Iveljić
dr. sc. Tvrtko Jakovina
dr. sc. Hrvoje Klasić
dr. sc. Bruna Kuntić-Makvić
dr. sc. Jelena Marohnić
dr. sc. Mirjana Matijević Sokol
dr. sc. Hrvoje Petrić
dr. sc. Drago Roksandić
Marie Scatena, MA
akademik Arnold Suppan
Marina Šegvić, prof.
dr. sc. Božena Vranješ Šoljan

Lektura i korektura

Gabrijela Detelj
Marta Fiolić
Ana Jelić
Nikolina Kos
Marko Pojatina
Tihomir Varjačić

Dizajn i priprema za tisak

DZN studio

Prijevodi s engleskog jezika

Tomislav Brandolica
Tina Miholjančan, prof.
Marija Marčetić
Ivan Markota
Krešimir Matešić
Judita Mustapić
Kristina Videković

Prijevodi s njemačkog jezika

Mirela Landsman Vinković
Filip Šimetin Šegvić
Azra Plićanić Mesić

Prijevodi s francuskog jezika

Jasna Čirić, prof.
Marta Fiolić
Marija Galić
Tea Šimičić

Prijevodi s talijanskog jezika

Tihana Filipčić
Loretta Lanča

Izdavač

Klub studenata povijesti – ISHA
Zagreb

Tisak

Mediaprint – Tiskara Hrašćić

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim
radovima izražavaju isključivo
stavove autora i ne predstavljaju
nužno stavove i mišljenja
uredništva i izdavača

Izdavanje ovog časopisa financijski su omogućili:

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest
Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu,
Studentski zbor
Sveučilišta u Zagrebu

Privatne donacije:

Vesna Miović, I. P., M. Č.

Redakcija časopisa Pro tempore
svim se donatorima iskreno
zahvaljuje na financijskoj podršci!

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva:

Klub studenata povijesti – ISHA
Zagreb
(za: Redakcija Pro tempore),
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3,
10000 Zagreb

E-mail:

pt.redakcija@gmail.com
tomislav.brandolica@gmail.com